

Микола КРУПАЧ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-94.09"18/19":821.161.2Т.Шевченко411

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14015>

100-ЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У СПОГАДАХ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА, МИКОЛИ КОВАЛЕВСЬКОГО ТА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Резюме. 100-літній ювілей Т. Шевченка, відзначений громадськістю 25 лютого (за старим стилем) 1914 р. в Києві, мав важливе історичне значення в подальшій боротьбі українського народу за свою державність. Святкування ювілею заборонив російський окупаційний режим. Однак українці та представники інших національностей (зокрема, грузини, вірмени та поляки), серед яких переважала студентська молодь, у вуличних демонстраціях непокорі зуміли протистояти відкритим проявам російського імперського шовінізму. Свої спогади про ці події залишили багато їхніх учасників і свідків, зокрібно Є. Чикаленко, М. Ковалевський та Є. Маланюк; вони належать до різних поколінь борців за національний суверенітет українців, чим і зумовлене сучасний інтерес до їхніх свідчень. Разом їхні спогади взаємно уточнюють і доповнюють фактологічну інформацію, наявну в них, дозволяючи реципієнтам панорамніше охопити не тільки події політичних протистоянь 1914 р., але й збагнути силу життєвого та творчого авторитету Т. Шевченка, якою він впливав на українців та їхніх прихильників.

Ключові слова: 100-літній ювілей Т. Шевченка, демонстрація у Києві 1914 р., Є. Чикаленко, М. Ковалевський, Є. Маланюк.

THE 100TH ANNIVERSARY OF TARAS SHEVCHENKO IN THE MEMOIRS BY YEUVHEN CHYKALENKO, MYKOLA KOVALEVSKYI AND YEUVHEN MALANIUK

Abstract. The 100th anniversary of T. Shevchenko, celebrated by the public on February 25 (old style) 1914 in Kyiv, had an important historical significance in the further struggle of the Ukrainian people for their statehood. The celebration of the anniversary was prohibited by the Russian occupation regime. However, Ukrainians and representatives of other nationalities (in particular, Georgians, Armenians, and Poles), among whom student youth predominated, managed to resist open manifestations of Russian imperial chauvinism in street demonstrations of disobedience. Many of their participants and witnesses, especially Ye. Chykalenko, M. Kovalevskyi, and Ye. Malanyuk, left their memories of these events; they belong to different generations of fighters for the national sovereignty of Ukrainians, which is why there is a modern interest in their testimonies.

Together, their memories mutually clarify and complement the factual information contained in them, allowing recipients to more fully grasp not only the events of the political confrontations of 1914, but also to understand the power of T. Shevchenko's vital and creative authority, with which he influenced Ukrainians and their supporters.

Keywords: 100th anniversary of T. Shevchenko, demonstration in Kyiv in 1914, Ye. Chykalenko, M. Kovalevskyi, Ye. Malanyuk.

У листопаді 2004 р. Україну охопила широкомасштабна акція громадянської непокори (митинги, протести, страйки тощо), яка отримала назву Помаранчева революція. Наприкінці 2013 р. протестна кампанія в Україні спалахнула з новою силою. Цього разу у світову історію вона увійшла під назвою Революція гідності (або ж Євромайдан) та, зокрема, була спрямована на підтримку європейського курсу в зовнішній політиці Української держави. Обидві акції, окрім економічного, мали передусім національно-патріотичний характер, зокрема – антиколоніальний. Вони були скеровані на подолання не тільки політичної та економічної, але й культурної залежності України від Росії. Водночас ці акції громадянської непокори неабияк згуртували українське суспільство та стали помітною віхою на шляху національного самоусвідомлення народу.

Російська імперська пропаганда й досі намагається подати політичні зрушення, які відбулися в Україні на початку XXI ст., як події, що начебто були замовлені та профінансовані «Заходом» (передусім Євросоюзом та США). Національно-державницькі прагнення українського народу, які вже мають вікові традиції, кремлівські імперіалісти вперто відкидають будь-якими засобами, зокрема й методами фальсифікації історичних фактів. Тож вартувало би нагадати, що Помаранчевій революції та Євромайдану передувала ще одна акція початку минулого століття, яка засвідчила вибух пробудження національного самоусвідомлення українців та відкрито виявила їхній намір щодо політичної сепарації від Росії. Цією акцією стало вшанування 100-літнього ювілею Т. Шевченка, що відбулося в Києві наприкінці лютого (за старим стилем) 1914 р.

Про цю акцію доволі активно заговорили знову, зокрема, коли в Україні почали вшановувати вже 200-ліття від дня народження Т. Шевченка. Так, 2014 р. побачило світ дослідження Альони Юхимець, яке має назву *Сторіччя від дня народження Тараса Шевченка: заборонене, проте відзначене свято (за матеріалами періодичних видань)*. Воно побудоване на матеріалах таких опозиційних газет, як «Діло» та «Кієвлянинь», що були опубліковані там у січні й лютому 1914 р. Наприкінці статті авторка стверджує: «Рух української спільноти до національного суверенітету і демократичних свобод на початку XX ст. перетворюється на потужну суспільну силу, яскравим свідченням чого і стало пошанування українським народом свого Великого Сина – Тараса Григоровича Шевченка. Ставлення ж Російської імперії до українського народу та його права на самовизначення, самоврядування й пошанування духовних лідерів своєї нації на початку XX ст., на жаль, залишаються надзвичайно актуальним і на початку XXI ст.»¹.

¹ А. Юхимець, *Сторіччя від дня народження Тараса Шевченка: заборонене, проте відзначене свято (за матеріалами періодичних видань)*, [у:] *Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–*

Також цього року були опубліковані й інші дослідження, як-от: *Заборона святкування 100-літнього ювілею Т. Г. Шевченка: позиція депутатів Державної думи (1914 р.)* Володимира Милька¹, *Ювілей Т. Г. Шевченка і студентські заворушення в Києві 100 років тому* Дмитра Стефановича², *100-річчя від дня народження Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси* Тамари Демченко³ та ін.

Інтерес до дослідження політичних перепитів ушанування 100-літнього ювілею Т. Шевченка в Києві не вщухає й досі. Згодом побачили світ такі статті, як: *Полювання на Кобзаря. Як у 1914 році Київ відзначав сто років від дня народження Тараса Шевченка* Олега Шама⁴, *Вшанування пам'яті Тараса Шевченка на Придніпров'ї в 1885–1914 роках* Сергія Світленка⁵, *100-літній ювілей Шевченка в Галичині та Наддніпрянщині: пресовий дискурс* Мар'яни Комариці⁶ тощо.

Останнє дослідження охоплює панораму літературно-критичних, мистецьких і дискусійних розвідок, присвячених Т. Шевченку та опублікованих на сторінках часописів «Діло», «Ілюстрована Україна», «Літературно-Науковий Вісник», «Маяк», «Рада», «Українська Хата», «Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові», «Шляхи» та ін. Однак, окрім преси, події 100-літнього ювілею від дня народження Т. Шевченка висвітлювали у своїх спогадах і їхні безпосередні учасники та свідки.

Тож мета цієї публікації уперше дослідити презентації подій київського святкування 100-літнього ювілею Т. Шевченка у спогадах Є. Чикаленка, М. Ковалевського та Є. Маланюка, які були їхніми безпосередніми учасниками та свідками. У статті використані історико-культурний, компаративний, аналітичний та ін. методи дослідження.

Як слушно зауважує М. Комариця, «у розвитку суспільно-політичного життя кожної нації виокремлюються певні епохальні моменти, що збирають під свій стяг однодумців у політичному пориві». Саме таким переломним моментом у вітчизняній історії і стало святкування 100-ліття від дня народження Т. Шевченка, до якого українці «ретельно готувалися заздалегідь, плануючи різноманітні літературно-

XXI ст.: шевченкознавчий дискурс (до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка): матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 29 травня 2014 р., Київ, 2014, с. 179.

¹ В. Милько, *Заборона святкування 100-літнього ювілею Т. Г. Шевченка: позиція депутатів Державної думи (1914 р.)*, [у:] *Т. Г. Шевченко крізь два століття: людина, творець, символ: матеріали круглого столу*, м. Київ, 11 березня 2014 р., Київ: Інститут історії України, 2014, с. 14–24.

² Д. Стефанович, *Ювілей Т. Г. Шевченка і студентські заворушення в Києві 100 років тому*, «Київський політехнік» 2014, № 9, с. 3.

³ Т. Демченко, *100-річчя від дня народження Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси*, «Українська біографістика» 2014, № 11, с. 174–189.

⁴ О. Шама, *Полювання на Кобзаря. Як у 1914 році Київ відзначав сто років від дня народження Тараса Шевченка*. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/taras-shevchenko-yak-u-kiyevi-vidznachali-100-rokiv-z-dnu-a-narodzheniya-kobzarya-arhiv-novini-ukrajini-50145393.html>

⁵ С. Світленко, *Вшанування пам'яті Тараса Шевченка на Придніпров'ї в 1885–1914 роках*, «Грані» 2023, № 2, с. 90–105.

⁶ М. Комариця, *100-літній ювілей Шевченка в Галичині та Наддніпрянщині: пресовий дискурс*, «Пресознавство» 2024, випуск 4, с. 115–142.

мистецькі акції, друковані видання і, зрештою, відкриття у Києві пам'ятника поетові». Та, «розуміючи, який сплеск національної активності викличе це свято, уряд імперської Росії, стоячи на порозі Першої світової війни, прагнув згуртувати населення довкола іншої ідеї – російської великодержавності, тому остерігався маніфестації українцями своїх національних почувань через актуалізацію Шевченкового слова»¹.

У *Щоденнику* Є. Чикаленка перший запис щодо святкування ювілею Т. Шевченка датований 5 січнем 1914 р. Автор пише, що на Різдвяні свята в нього побувало чимало приїжджих із різних регіонів України, які, як можна здогадувалися, були передусім членами Товариства українських поступовців (надалі – ТУП) – таємної громадсько-політичної організації українців на теренах Російської імперії, що об'єднувала декілька партій. Передусім ці українські активісти одностайно висловлювали побажання, щоби святкування 100-літнього ювілею Т. Шевченка відбулося по всій Україні та «якнайгучніше». Далі автор спогадів доволі докладно описав перелік необхідних заходів, які мали сприяти успішному проведенню ювілею. Ініціатори свята, зокрема, закликали земські й міські думи взяти на себе основну працю щодо відзначення 100-ліття Т. Шевченка. Також доволі інтенсивну роботу в цьому напрямку мали провести й українські видавництва та періодичні видання, аби через окремі книги та статті популяризувати по всьому світу і поетичну, і мистецьку творчість Т. Шевченка. Водночас центральною ідеєю святкувань стало проектування пам'ятника поетові в Києві. Великі сподівання у цьому напрямку українські активісти покладали на Київську думу, яка не тільки мала зробити закладини пам'ятника в день свята (25 лютого за старим стилем), але й подбати, щоби на нього приїхало якомога більше людей із усієї України, у тому числі й із Галичини. Є. Чикаленко звернув увагу, що ініціатори ідеї найбільше сперечалися щодо місця встановлення пам'ятника в Києві. Їхні варіанти він досить докладно перерахував і зауважив, що, «сміючись, радив зробити пам'ятник Тарасові на колесах і перевозити його на всі пропонувані місця, таким робом будуть задоволені всі»².

Таким чином, Є. Чикаленко у *Щоденнику* ідентифікує себе як одного з провідних організаторів святкування 100-літнього ювілею Т. Шевченка. І, очевидно, ця інформація відповідає дійсності, коли, зосібна, враховувати громадсько-політичну активність автора спогадів, який із-поміж іншого надавав основну матеріальну підтримку єдиній у ті часи на Наддніпрянщині україномовній щоденній газеті «Рада», що стала своєрідним інформаційним центром організації святкувань.

У *Щоденнику* Є. Чикаленка знаходимо доволі докладні записи і щодо політичних дебатів напередодні святкування ювілею Т. Шевченка. Так, 16 лютого 1914 р. він занотував: «Готувалась Україна по всіх великих і малих городах, містечках та селах відсвяткувати 100-літній ювілей Тараса Григоровича так гучно, як

¹ Там само, с. 116.

² Є. Чикаленко, *Щоденник (1907–1917)*, Київ: Темпора, 2011, с. 307–308.

дозволять місцеві сили. В Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві, Кам'янці городські думи взялися організувати свята: повибирали для того комісії, асигнували гроші. Київська дума, наприклад, визначила на це свято майже односторонньо 5 тисяч рублів. Маленькі міста, певне, обмежилися б якимись концертами, виставами, а села здебільшого самими панахидами¹. Однак на перешкоді святкувань стали російські шовіністи. Спочатку «підняли страшенний гвалт» київські російськомовні часописи («націоналістичний “Кієвлянинь” та чорносотенний “Кієв”»), а далі їхню ініціативу підхопила й уся імперська преса. Таким чином, у Росії була розпочата пропагандистська кампанія, спрямована не тільки проти Т. Шевченка, а й проти початків національно-визвольного руху українців, яких тодішні московські шовіністи обзивали «мазепинцями». Зосібна, московські пропагандисти називали Т. Шевченка «безбожником, богохульником, сепаратистом, ворогом російської державности», твердили, що він «п'яниця та аморальна людина», якій буцімто вірші писав П. Куліш, тощо. Все це про Т. Шевченка, за їхнім твердженням, нібито знають і «мазепинці». Та все ж «такому злочинцеві» хочуть поставити пам'ятник не де-будь, а начебто у «святю» для Російської імперії «Кієве», водночас відсвяткувавши і його 100-літній ювілей. Тож від російських «націоналістичних та чорносотенних клубів посипалися телеграми всім міністрам, щоб не дозволяли цих свят, щоб звернули пильну увагу на “мазепинський” рух, бо він найнебезпечніший за всі політичні рухи, бо посягає на цілість держави, намагається роз'єднати “двѣ вѣтви єдинаго русскаго народа” і т. д., і т. д.». Водночас Є. Чикаленкові дуже прикро, що в цій антиукраїнській кампанії «найбільше старалися землячки: А. Савенко, А. Стороженко, проф. Армашевський, Постний»².

Далі Є. Чикаленко у *Щоденнику* нотує доволі докладний перебіг дискусій навколо планів святкування ювілею Т. Шевченка. Також він вказує партії («кадети й трудовики», а «згодом і есдеки»), які в тодішній Російській імперії намагалися стати на бік українців. Окреме місце в спогадах відведене Павлові Мілюкову – російському історикові, публіцистові та лідерові Конституційно-демократичної партії («партії кадетів»), який спеціально приїжджав до Києва для наради з українськими громадсько-політичними діячами (М. Грушевським, Л. Яновською, В. Леонтовичем, Д. Дорошенком, А. Ніковським, Л. Черняхівською, В. Прокопович та ін.), щоби «на місці познайомитися з українським рухом, який він знав тільки з літератури, та щоби набратися матеріалу для своєї промови в Думі»³. Саму ж доволі розлогу промову П. Мілюкова, виголошену 19 лютого 1914 р. на засіданні російської Державної Думи з приводу заборони шевченківських святкувань, автор *Щоденника* опублікував у записках від 23 лютого⁴. А вже 3 березня Є. Чикаленко із сумом занотував: «Правду ми казали, що Мілюкову трудно вірити: в кінці наради нашої з

¹ Там само, с. 310.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само, с. 313–318.

ним, з приводу автономії та федерації, він сказав: кадети, напевне, порозуміються з українцями, що це ідеали такі далекі, що про них нема чого сперечатись, а тим часом з Думської катедри сказав, що здійснення цих ідеалів він вважає для Росії “справою шкідливою та небезпечною”. Не знаю, чи він вискочив із цим, щоб запевнити російські поступові і непоступові кола в тім, що кадети насамперед дбають про цілість Росії, чи просто в ньому заговорив московський централіст¹.

У записі від 10 березня Є. Чикаленко не став фіксувати докладний перебіг політичних протистоянь у «шевченківські дні» 1914 р., наголосивши, що вони описані у трьох числах (47, 48, 49) газети «Рада», а також у третій книзі журналу «Українська жизнь». Він лише зауважив, що «грандіозна київська вулична демонстрація склалася зовсім стихійно», тобто без участі та навіть проти «бажання» офіційних організаторів свята. Коли українська молодь, переважно студентство, звернулася за порадою до Є. Чикаленка та його однодумців щодо форм ушанування пам’яті Т. Шевченка, то представники старшого покоління українських активістів попереджали, що «коли буде демонстрація, то напевне чорносотенці поставлять провокаторів», які й будуть вигукувати антиросійські гасла. Наступного дня після демонстрації, яка відбулася 25 лютого 1914 р. за старим стилем і яка, на думку автора *Щоденника*, начебто «склалася зовсім стихійно», чорносотенна газета «Киевъ» та часопис «Новое время» провокаційно писали, буцімто на демонстрації “мазепинці” кричали: «Да здавствуєть Австрія! Долой Росію!» Тож із цього приводу Є. Чикаленко зауважив, що «сталося те, чого ми сподівались. Чи самі “двухлаговці” вигукували це, чи й не вигукували, а просто вигадали і потім поставили своїх свідків, які начебто чули ці вигуки перед австрійським консульством – невідомо». Однак, як наслідок російської провокації, чорносотенна преса майже щодня містила статтю із «закликом до уряду припинити якнайшвидше український рух, поки ще не пізно», а клуб російських націоналістів вимагав негайно закрити українську пресу та українські клуби, Наукове товариство ім. Т. Шевченка, книгарні «Просвіти», а також заборонити в’їжджати на терени Російської імперії М. Грушевському, бо начебто всі вони «агітують за відділення України від Росії і за прилучення її до Австрії на автономно-федеративних умовах»².

Також Є. Чикаленко зафіксував у *Щоденнику* цікаву інформацію щодо перебігу демонстрації з ушанування пам’яті Т. Шевченка. Виявилось, що серед заарештованих російською поліцією «за сепаратизм до Австрії» нібито більшість були «кавказцями». Вони «наче змовились називати себе українцями». Тож навіть коли поліцейські пристави переконували їх, що вони, зокрема, грузини, то у відповідь чули: «Пиши українець. Ти “Кавказ” Шевченка читал? Його написав українець, і я теж хочу бути українцем!»³

¹ Там само, с. 319.

² Там само, с. 323–325.

³ Там само, с. 325–326.

Отож під час вуличної демонстрації з приводу вшанування 100-літнього ювілею Т. Шевченка молодь у Києві політично розділилася не за формальними ознаками приналежності до конкретної національності, а саме за ідейними переконаннями. Тоді особливо активно виявили себе представники кавказьких національностей. На відміну від росіян, кавказці глибоко шанували українського генія, який в атмосфері загарбницької експансії часів Миколи I відважився в поемі «Кавказ» стати на їхній захист.

Окрім Є. Чикаленка, цей історичний факт засвідчив у своїй книзі *При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії* М. Ковалевський – ще один український громадсько-політичний діяч тих часів. Під час демонстрації він перебував уже в київській в'язниці. Туди ж звозили заарештованих російською поліцією учасників вуличних протистоянь, зокрема й кавказців. Тож, за свідченням М. Ковалевського, наприклад, заарештований під час сутичок грузин Ілля Барнабашвілі на формальне запитання жандарма про національність, «на хвилюку задумався і, показуючи пальцем на протокол, з переконанням відповів: “Пиши – українець!”»¹

Мемуари М. Ковалевського цікаві передусім тим, що у час відзначення ювілею Т. Шевченка він був активістом українських студентських громад Києва. 1914 р. він увійшов до Київського комітету Української партії соціалістів-революціонерів («есерів»). Тож брав участь у конспіративній підготовці акцій протесту щодо заборони російським окупаційним режимом святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. За це він був ув'язнений ще напередодні демонстрації.

Загалом у спогадах М. Ковалевського знаходимо підтвердження висловлювань Є. Чикаленка, що зафіксовані у *Щоденнику*, про деякі розходження у поглядах представників старшого та молодшого поколінь українців із приводу окремих ініціатив під час святкувань 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. М. Ковалевський у споминах доволі лаконічно окреслює спектр починів щодо проведення окремих заходів ювілею (запропонованих, як він пише, «старою українською громадою»), які невдовзі заборонив «російський генерал-губернатор несподівано для всіх». Наприклад, російський окупаційний режим заборонив навіть відправляти панахиду по Т. Шевченку не тільки в Києві (у попередні роки звично її відправляли в Софійському соборі), а й по всій Україні. Тож, як засвідчив М. Ковалевський, українські молодіжні активісти вирішили у день ювілею Т. Шевченка провести демонстрацію: «Для нас, молодих, ситуація була цілком ясна – треба було в гідний спосіб зреагувати на це розпорядження російської влади і підняти голос протесту. Це можна було зробити тільки шляхом масової демонстрації, яка б була одночасно переглядом наших сил. Ми покинули всі інші справи і зайнялися приготуванням цієї демонстрації»².

¹ М. Ковалевський, *При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії*, Іннсбрук, 1960, с. 165.

² Там само, с. 155–156.

За твердженням М. Ковалевського, спочатку був створений ініціативний комітет революційної молоді. Від українських соціал-демократів до нього увійшли Петро Котов і Михайло Єремій, а від українських соціал-революціонерів – М. Ковалевський. Комітет зразу ж розпочав перемовини з іншими політично-революційними організаціями, які в той час діяли в Києві. Цікаво, що російські соціал-демократи та соціал-революціонери «рішуче» відмовилися від участі в демонстрації. Вони начебто й засуджували розпорядження окупаційного генерал-губернатора, однак одночасно твердили, що буцімто «заборона Шевченкового свята не є подією, яка безпосередньо скерована проти інтересів пролетаріату». Натомість ініціативу української молоді повністю підтримали представники підпільних київських організацій грузинів, вірменів і поляків. Вони направили власних представників до вже створеного з ініціативи українців комітету¹.

Як повідомляє автор споминів, мобілізація молодіжних сил для проведення демонстрації була завершена орієнтовно близько 20 лютого 1914 р. Українські студенти навіть «пошили кілька жовто-блакитних прапорів, які мали бути розгорнуті під час демонстрації». Однак через зраду матері однієї з підпільниць на останньому засіданні комітету його членів заарештували російські жандарми. Правда, на одному з попередніх зібрань був створений паралельний комітет, який мав керувати демонстрацією, якщо члени первинного будуть заарештовані. Отож, як було вже сказано, М. Ковалевський із іншими членами комітету опинився у в'язниці, де їх допитували російські жандарми. Відповідно, про перебіг подій, які відбувалися в Києві 24 та 25 лютого, автор чув як із вікон тюрми, так і з вуст заарештованих у ті дні молодіжних активістів. Очевидно, його інформацію доповнюють ще й інші джерела, наприклад, оповіді безпосередніх учасників акції, які він почув уже після звільнення з в'язниці, періодичні видання, що висвітлювали подію, тощо. Урешті, у споминах М. Ковалевський резюмував: «Київські демонстрації 24 і 25 лютого 1914 року мали величезне мобілізуюче значення. Це був імпонуючий перегляд зросту українських національних сил. Одночасно ці демонстрації були показником глибоких змін у самій структурі українського визвольного руху. Це вже не була солодка ідилія українського села з “Наталки Полтавки”, це вже не було етнографічне культурництво з його аматорськими виставами, вишивками і сентиментальними мелодрамами. Це вже не було старе українофільство, яке боялося висунути голову на широку політичну арену, українофільство, яке, може, в часи глухої реакції після погрому Кирило-Методіївського братства виконало функцію зберігання українських культурних традицій і плекання українського традиціоналізму. Нові сили увійшли до українського визвольного руху, і він став дійсно масовим в точному значенні цього слова. Ця масовість нашого визвольного руху не була явищем обмеженим виключно до Києва. Шевченківські демонстрації бурхливою хвилею прокотилися по всій Україні»².

¹ Там само, с. 156–157.

² Там само, с. 162.

Як бачимо, фактологічне наповнення споминів М. Ковалевського заперечує припущення Є. Чикаленка, що буцімто демонстрації під час святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка виникли в Києві спонтанно. Навпаки, спогади засвідчують, що на політичну арену почала виходити національно-радикальна молодь, представники якої згодом візьмуть активну участь у визвольній боротьбі українського народу в 1917–1921 рр., зокрема, у творенні Української Народної Республіки (УНР).

Між іншим, М. Ковалевський згодом став міністром земельних справ УНР, а право на її існування збройно відстоював Є. Маланюк, який також залишив власні спогади про святкування в Києві 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. Вони побачили світ уже наприкінці національно-визвольної боротьби Армії УНР на території України. Спомини Є. Маланюка складають доволі значний фрагмент статті *Чому ми їм не ймемо віри*, яка була опублікована 1 листопада 1920 р. у варшавському тижневику «Син України» та підписана псевдонімом Панас. Більш докладно про віднайдені ранні тексти письменника, зокрема й підписані псевдонімом Панас, свого часу нам уже доводилося писати в дослідженні *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*¹.

Правда, у статті *Чому ми їм не ймемо віри*, коли автор пише про «українське студентство», яке 25 лютого «мало утворити свято» Т. Шевченка в Києві, то вказує чомусь 1915 р. Найімовірніше, у публікації допущений друкарський огріх. А що цей рік вказаний у тексті помилково, засвідчує хронологічний перебіг подій, які пов'язані зі святкуванням 100-річчя від дня народження Т. Шевченка в Києві. Так, у статті *Чому ми їм не ймемо віри* згадані українофобські акції російського монархіста Володимира Голубєва – голови чорносотенного товариства «Двоголовий орел», яке діяло у Києві. Але ж уже на початку Першої світової війни (у жовтні 1914 р.) В. Голубєв загинув. Тож 1915 р. він не міг брати участі вже в ніяких подіях.

Як і автори попередніх спогадів, Є. Маланюк у статті *Чому ми їм не ймемо віри* також змалював політичну картину паралельного життя двох антагоністичних сил у дореволюційному Києві (так би мовити, двох політичних Києвів): колонізованого – українського та шовіністично-колонізаторського – російського. Їхнє протистояння, зокрема в середовищі молоді, найбільш відверто проявилось саме під час ушанування 100-ліття від дня народження Т. Шевченка. Тоді російсько-українська ворожнеча переросла вже у відкриті фізичні сутички, у яких брали участь передусім представники студентства колонізаторського та колонізованих народів. Тож багатотисячна демонстрація прибічників Т. Шевченка справила глибоке емоційне враження на молодого Є. Маланюка, який, очевидно, брав у ній безпосередню участь (можливо, як представник українського студентства Санкт-Петербурга). До такого умовиводу схиляє передусім порівняльний аналіз оповіді

¹ М. Крупач, *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*, Українське літературознавство, Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013, випуск 77, с. 3–44.

Є. Маланюка з авторськими нараціями в інших джерелах, у яких також описаний перебіг демонстрації. Так, у спогадах Є. Чикаленка, М. Ковалевського та навіть у газетних хроніках переважно описані подробиці організації акції, рухи потоків демонстрантів різними вулицями Києва (насамперед до Софійського собору, у якому традиційно правили панахиду по Т. Шевченку), а також наявна інформація про кількість тих, кого затримала поліція, тощо. Натомість у спогадах Є. Маланюка немає різнопланової масштабності оповіді, яку можна досягти передусім методом збирання й аналізу повідомлень із різних джерел. Він лише змалював ті фрагменти демонстрації, у яких, найімовірніше, сам брав безпосередню участь. Наприклад, його увага зосереджена на участі в подіях лише «студентства усіх шкіл», що «зібралось у Владимирському соборі, проспівало “вічну пам’ять” і вийшло звітіль назустріч поліції й козакам». А далі наратор немовби мимохіть зауважив, що «до студентів приєдналась приватна публіка». І вже разом ця «грумада з десятків тисяч людей грізною хвилею ринула на Хрещатик». Вражений Є. Маланюк у пориві єдності з народом навіть персоналізував бунтівну «грумаду», твердячи, що з «могутніх грудей» її «вирвалась “вічна пам’ять” Т. Шевченку. У візії молодого Є. Маланюка київська грумада, яка складалася переважно з української молоді, немовби перетворилася на пробудженого Т. Шевченком національного велета. Тож тоді в Києві аж «рух зупинився», а «прохожі поздіймали шапки» та «ласкавими очима вітали» українську «молодь» як «проводирів національного руху»¹.

Звичайно, Є. Маланюкові можна дорікнути за, так би мовити, суб’єктивність підбору фактів. Так, наприклад, знаючи фактологічні подробиці проведення демонстрації, зокрема про активну участь у ній кавказької молоді, можна було би говорити не тільки про її національно український, але й про інтернаціональний, а радше антиколоніальний характер. Та Є. Маланюк у своїй спогадовій статті не досліджував фактаж тогочасних подій у Києві, а відтворював лише ті інциденти, учасником і свідком яких, вочевидь, був сам. Тож далі автор статті оповів, як «несподівано з бокової вулиці почулось “Боже, царя храни”». Як з’ясувалося, російські колонізатори влаштували українцям «контрдемонстрацію». Її офіційним організатором, на думку Є. Маланюка, був «ватажок студентів-академістів» і водночас в Україні вже «прикро відомий Голубєв». Автор статті опозиційну «процесію» російських колонізаторів називає «ганебною» для «кращих почувань» українця. Тож радіє, що «палкий елемент» молодих учасників демонстрації її розігнав «кулаками». Є. Маланюк із скептицизмом переможника оповів, як студенти-чорносотенці, утікаючи від «кулаків» отого «палкого елемента українців», «ледве спасли свій трьохкольоровий прапор» Російської імперії та «образ ні в чому не повинного святого Михаїла». Урешті, із національною гордістю українця, Є. Маланюк повідомив, що, незважаючи «на щире прагнення поліції на чолі з самим поліцеймейстером і

¹ Панас, *Чому ми їх не йmemo*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 3.

козаків», «вічна пам'ять» Т. Шевченку «гула в різних кутках Києва до самого вечора»¹.

Закінчуючи свій «безнадійний огляд» політичного розгулу російського шовінізму впродовж майже трьох століть, Є. Маланюк переконував співвітчизників, що «кожний, навіть не хотючи, мусить прийти до висновку» – «серед москалів справжніх прихильників України нема». Тож, апелюючи до народної мудрості, він закликав українців «краще приглядатися на **власні сили**, бо “доки сонце зійде, роса очі виїсть”»². Заклик письменника не втратив своєї актуальності й сьогодні.

Отож 100-літній ювілей Т. Шевченка, який відзначила громадськість 25 лютого (за старим стилем) 1914 р. в Києві, мав важливе історичне значення в подальшій боротьбі українського народу за свою державність. Попри те, що святкування ювілею заборонив російський окупаційний режим, усе ж українці та представники інших національностей (зокрема, грузини, вірмени й поляки), серед яких переважала студентська молодь, у вуличних демонстраціях непокори зуміли протистояти російському імперському шовінізму. У ці часи в Російській імперії політичні демонстрації набирали все більшої сили, однак вони мали передусім соціальний характер. Натомість київська демонстрація була яскраво виражена як антиколоніальна й національна. Тож свідчення про неї Є. Чикаленка, М. Ковалевського та Є. Маланюка мають особливу історичну цінність, адже вони належать до різних поколінь борців за національний суверенітет українців. Є. Чикаленко у щоденникових записках передусім розказує про легальну підготовку до відзначення 100-літнього ювілею від дня народження Т. Шевченка, М. Ковалевський у споминах розкриває подробиці конспіративної підготовки до святкувань, а Є. Маланюк у статті *Чому ми їм не ймемо віри* наводить факти про вуличні протистояння між українцями й росіянами, що мали місце в Києві в день ювілею Т. Шевченка. Разом споглядаючи взаємно уточнюють і доповнюють фактологічну інформацію, наявну в них, даючи змогу реципієнтам панорамніше охопити не тільки події політичних протистоянь 1914 р., але й збагнути силу життєвого та творчого авторитету Т. Шевченка, якою він впливав на українців і їхніх прихильників.

References

- Demchenko T., *100-richchia vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka na storinkakh chernihivskoyi presy*, „Ukrayinska biohrafistyka” 2014, № 11, s. 174–189 // Демченко Т., *100-річчя від дня народження Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси*, «Українська біографістика» 2014, № 11, с. 174–189.
- Kovalevskiy M., *Pry dzherelakh borotby: spotyny, vrazhennia, refleksii*, Innsbruck, 1960 // Ковалевський М., *При джерелах боротьби: спомины, враження, рефлексії*, Іннсбрук, 1960.
- Komarytsia M., *100-litniy yuviley Shevchenka v Halychyni ta Naddniprianshchyni: presovyi dyskurs*, „Presoznavstvo” 2024, випуск 4, s. 115–142 // Комариця М., *100-літній*

¹ Там само.

² Там само, с 4.

- ювілей Шевченка в Галичині та Наддніпрянщині: пресовий дискурс*, «Пресознавство» 2024, випуск 4, с. 115–142.
- Krupach M., *Poshuky dotaborovykh publikatsiy Yevhena Malaniuka (1916–1917 ta 1920 rokov)*, „Ukrayinske literaturoznavstvo”, Lviv: LNU im. I. Franka, 2013, випуск 77, с. 3–44 // Крупач М., *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*, «Українське літературознавство», Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013, випуск 77, с. 3–44.
- Mylo V., *Zaborona sviatkuvannia 100-litnioho yuvileyu T. H. Shevchenka: pozytsiya deputativ Derzhavnoyi dumy (1914 r.)*, [u:] T. H. Shevchenko kriz dva stolittia: liudyna, tvorets, symbol: materialy kruhloho stolu, m. Kyiv, 11 bereznia 2014 r., Kyuiv: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2014, с. 14–24 // Милько В., *Заборона святкування 100-літнього ювілею Т. Г. Шевченка: позиція депутатів Державної думи (1914 р.)*, [у:] Т. Г. Шевченко крізь два століття: людина, творець, символ: матеріали круглого столу, м. Київ, 11 березня 2014 р., Київ: Інститут історії України, 2014, с. 14–24.
- Panas, *Chomu tu yikh ne ymeto*, «Syn Ukrayiny» 1920, 1 lystopada, № 14, с. 3–4 // Панас, *Чому ми їх не йmemo*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 3–4.
- Svitlenko S., *Vshanuvannia pamiaty Tarasa Shevchenka na Prydniprovi v 1885–1914 rokakh*, «Hrani» 2023, № 2, с. 90–105 // Світленко С., *Вшанування пам'яті Тараса Шевченка на Придніпров'ї в 1885–1914 роках*, «Грані» 2023, № 2, с. 90–105.
- Stefanovych D., *Yuvilei T. H. Shevchenka i studentski zavorushennia v Kyuevi 100 rokov tomu*, «Kyuivskiy politekhnicheskyy zhurnal» 2014, № 9, с. 3 // Стефанович Д., *Ювілей Т. Г. Шевченка і студентські заворушення в Києві 100 років тому*, «Київський політехнік» 2014, № 9, с. 3.
- Chykalenko Ye., *Shchodennyk (1907–1917)*, Kyuiv: Tempora, 2011 // Чикаленко Є., *Щоденник (1907–1917)*, Київ: Темпора, 2011.
- Shama O., *Poliuvannia na Kobzaria. Yak u 1914 rotsi Kyuiv vidznachav sto rokiv vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka*. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/taras-shevchenko-yak-u-kiyevi-vidznachali-100-rokiv-z-dnya-narodzhennya-kobzarya-arhiv-novini-ukrajini-50145393.html> // Шама О., *Полювання на Кобзаря. Як у 1914 році Київ відзначав сто років від дня народження Тараса Шевченка*. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/taras-shevchenko-yak-u-kiyevi-vidznachali-100-rokiv-z-dnya-narodzhennya-kobzarya-arhiv-novini-ukrajini-50145393.html>
- Yukhymets A., *Storichchia vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka: zaboronene, prote vidznachene sviato (za materialamy periodychnykh vydan)*, [u:] Kyuiv i kyuanu u sotsiokulturnomu prostori XIX–XXI st.: shevchenkoznavchyyi dyskurs (do 200-richchia vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka): mater. vseukr. nauk.-prakt. conf., 29 travnia 2014 r., Kyuiv, 2014, с. 168–180 // Юхимець А., *Сторіччя від дня народження Тараса Шевченка: заборонене, проте відзначене свято (за матеріалами періодичних видань)*, [у:] Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI ст.: шевченкознавчий дискурс (до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка): матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 29 травня 2014 р., Київ, 2014, с. 168–180.

Микола Крупач – доцент кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0911-1693>
Email: mykola.krupach@lnu.edu.ua